

18. Kolendo J. Medalion cesarza Walensa z okolic Przemyśla. *Archeologia*. T. 19. 1968. S. 103–108.
19. Łowmiański H. *Początki Polski*. Warszawa, 1963. T. 1. S. 392–394.
20. *Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny*. Lublin, 2007. 179 s.
21. Sadowski S. Na progu historii. Germańscy barbarzyńcy w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie. *Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny*. Lublin, 2007. S. 133–172.
22. *Wielka historia świata*. T. 3: Świat okresu cywilizacji klasycznych / pod. red. nauk. Krawczuka A. Kraków–Warszawa, 2005. 784 s.

УДК 903'1

Охріменко Григорій, (м. Луцьк),
Локайчук Світлана (м. Луцьк),
Скляренко Наталія (м. Луцьк)

ПРЯСЛА З ВИСТУПАМИ ТШИНЕЦЬКО-КОМАРІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У Любомльському районі Волинської обл. у багатьох пунктах виявляли старожитності тшинецько-комарівської культури (ТКК) доби пізньої бронзи. Так, Ю. Фініковський обстежив кургани поблизу с. Кошари, досліджував фрагменти кераміки, знайдені біля озер та інших водойм. Дуже цікавими є фрагменти комарівської посудини, подібної до матеріалів із Подністров'я. Це може вказувати на далекоюсяжні обмінні зв'язки бузьким шляхом. У Любомльському краєзнавчому музеї зберігається рідкісне прясло ТКК, так зване «рогате». Подібні вироби є знаковими, вони відомі на теренах України та Польщі. Унікальні артефакти ТКК – «прясла з виступами» виявлено у Володимир-Волинському р-ні поблизу с. Бубнів В. Бучаком. Знахідки подібних виробів відомі з території Побужжя, Подніпров'я (рис. 2 – рис. 10). Про їхнє призначення існує кілька точок зору.

Тшинецько-комарівська культура залишила значний слід в історії західної України доби пізньої бронзи. Час її перебування на цих теренах – XVIII–IX ст. до н. е. Вона мала вплив на лужицьке, милоградське, білогрудівське населення. Ареал її формування – басейн Вісли, Закарпаття. Дослідники відзначають значні успіхи цієї людності в різних галузях господарства: житлобудівництві, металообробці, кременярстві, гончарстві. Посуд поліської зони ТКК більш простий – тюльпаноподібної форми, скромно прикрашений біля вінець прокресленими лініями, відтисками різної форми та ін. Проте тут трапляються особливі «рогаті» прясла. При цьому знаходять і звичайні тягарці для обертовості веретен – округло-овальні. Кераміка Волині та Подністров'я власне комарівської культури має більш оригінальні форми, багатший декор, несе впливи Півдня (закарпатських та наддунайських культур).

Однією з перших на прясла з виступами («рогаті») звернула увагу видатна дослідниця доби бронзи України Софія Станіславівна Березанська, яка відзначала, що ці вироби трапляються не лише на поселеннях, але й у могильниках. Вони виготовлялися з тієї ж глиняної маси, що й посуд: з домішкою піску, товченого граніту, паленого кременю. Поверхня старанно вирівнювалася, розміри прясел різні – найбільші висотою 4 см, діаметром 6 см, найменші мають висоту 1–1,5 см, діаметр – 3–2,5 см. Найпоширеніші прясельця висотою 2,5–3 см, d – до 6 см. За формою вирізняють такі групи: 1) біконічні, 2) круглі, 3) плоскі – у формі зубчатого коліщатка [3, с. 123]. Окремі прясла на торцях виступів прикрашені крапками, рисочками, які могли мати певне значення.

«Рогаті» прясла С. Березанська виділяла в особливу групу східнотшинецької культури (СТК) як «надзвичайно характерну ознаку пам'яток всієї тшинецько-комарівської спільності» [3, с. 123] (рис. 5; рис. 8). Далі перераховуються місця знахідок виробів, яких відомо було на той час близько 10: Народичі, Теклинський курган, поселення Мошни, Солов'є, Бортничі, у ґрунтовому похованні Нова Українка, поблизу м. Острог над р. Горинь [3, с. 124]. Потрібно додати, що за останні десятиліття знахідок «рогатих» прясел стало відомо більше: с. Заставне Любомльського р-ну, с. Майдан-Липно Маневицького р-ну, Бубнів (два прясла) Володимир-Волинського р-ну, Голишів Луцького р-ну Волинської обл., Святе Здолбунівського р-ну Рівненської обл. (знахідки О. Остапука, В. Бучака, Г. Охріменка). Поблизу Нетішина Хмельницької обл. О. Романчуком знайдено кілька таких виробів. Частина з них подана в

таблиці археолога з м. Познань (Польща) Пшемислава Макаровича [9, s. 326, рис. 5.15: 5–9], а ще раніше – в публікації Г. Охріменка та О. Гусаревич [6, с. 231–243] (табл. 1).

Місця знахідок «рогатих» прясел П. Макарович позначив на карті [9, s. 326, рис. 6.15] (рис. 1). Всього подано 32 пункти знахідок на землях Польщі та України, у т. ч. Гута Михайлівська, Малополовецьке (пункт 3, поховання 12 – розкопки С. Лисенка), Чапаївка / Віта Литовська, Теклино (курган 347), Могиляни (поблизу Острога), Народичі (пункт 1, поховання 6), Таценки, Здвиживка, Завадня, Тептюків (пункт 6), Тептюків (пункт 7) [10, s. 149, рис. 1: 7], Ганна (пункт 1) [10, s. 149, tabl. XIX], Рогатка (пункт 12) [10, s. 117, tabl. XIV: 9], Черльонка, Гуцюв (пункт 6, курган 21), Дубечно (пункт 1) [12, s. 142, tabl. XXXIX: 5], Гарбатувка-Колонія (пункт 1), Патенні, Жероцін (пункт 3), Велькополе [12, s. 117, s. 121, tabl. XVIII: 12], Київ-Оболонь, Жданів, Дорогоща (за Г. Тарас 2007, П. Макарович 2009). Подані на карті пункти концентруються в середній течії Дніпра (переважно правий берег), в басейні верхньої та середньої Горині, в середній течії Західного Бугу з притокою Лугою, у верхів'ї Прип'яті.

Описуючи прясла, С. Березанська зазначає, що є вироби сплюснені, майже кулеподібні, кількість виступів («ріжків») – 5–7, частіше – п'ять. Середній діаметр прясел з виступами – 5–5,5 см, діаметр отвору – 0,5–1 см. Є виступи більш і менш виражені, їх висота – 0,5–1 см, ширина – 0,5–1 см. На виробі з Солов'ї на кінцях виступів нанесено наколи в такий спосіб, що на кожному наступному виступі на один накол більше. На пряслі з Теклино помітна піктограма з шести знаків, які нагадують зображення на посуді зрубної культури [1, с. 178; 3, с. 123–124].

З відомого могильника біля с. Комарів Івано-Франківської обл. (Подністров'я) походить «рогате» прясло, опубліковане І. Свешніковим [11, tabl. XVI, 19]. У книзі С. Березанської «Средний период бронзового века в северной Украине» подано таблицю ілюстрацій з «рогатими» пряслами з околиць Острога – три штуки, з Таценок, Святого, Черльонки (Польща), Нової Українки, Віти-Литовської, Завадни [3, с. 239, табл. XXXVIII].

У монографії «Северная Украина в эпоху бронзы» С. Березанська в окремому параграфі «Культовые места и предметы культа» описує ритуальні споруди, жертівники, зольники, обрядові предмети: глиняні хлібці, мініатюрні посудини, вотивну кераміку, глиняні фігурки тварин і птахів, підвіски, амулети, а також «рогаті» прясла [1].

Й. Винокур, А. Гуцал, В. Мегей у 1985 р. проводили розкопки курганного могильника поблизу с. Дорогоща Ізяславського р-ну Хмельницької обл. У досліджуваних курганах (в поховальних ямах та насипах) знайдено переважно матеріали доби середньої та пізньої бронзи, зокрема культур: городоцько-здовбицької (ГЗК), межановицької (МК), окремі фрагменти бабинської (БК), близькі до культури Ноуа, східнотшинецької (СТК) та комарівської (КК). Питання про наявність на одній пам'ятці матеріалів двох культур – ГЗК–МК або/і СТК–КК – є дискусійними, не всі артефакти вдалося побачити. Самі кургани належать, найімовірніше, носіям тшинецько-комарівської культури, а матеріали ГЗК, МК потрапили в насип разом із землею з поселення, яке раніше тут було. Для нашого дослідження цікавими є знахідки з поховання № 2 кургану № 1. Тут в ямі та поряд з нею виявлено перепалені кістки та офірні дарунки: бронзовий браслет в півоберта, уламок крем'яного серпа, точильний брусок та два прясла – одне «рогате», друге із заглибленням на обідку – ніби для намотування ниток [4, с. 43, рис. 6: 5, 6]. (Раніше висловлювалася думка, що ці предмети є деталями горизонтальних верстатів – коліщатко, по якому йшла нитка). Рогате прясло має більші розміри – приблизно 6,5 см, шість виступів різної висоти. Ці вироби притаманні переважно тшинецькій культурі.

Інше «рогате» прясло знайдено на правому березі р. Горинь поблизу м. Нетішин цього самого Ізяславського р-ну і також під час розкопок кургану № 2 експедицією Інституту археології НАН України та Нетішинського краєзнавчого музею в складі С. Березанської, Я. Гершковича, В. Самолюка. Це прясло знайдено у перевідкладеному шарі, але, ймовірно, воно мало зв'язок із похованнями [2, 1998, с. 53–54].

Рідкісний виріб виявив на Фастівщині С. Лисенко – прясло з шістьма зіркоподібними заокругленими виступами, до кожного з яких від центру виходить по чотири промені [5, рис. 1].

Зовсім недавно О. Жук передав до Волинського краєзнавчого музею унікальну знахідку з Млинівщини – хрестоподібний виріб (прясло) з отвором у центрі (рис. 9: 7). Він має сіро-коричневий колір, середню домішку палено-товченого кременю, прогладжену поверхню. Можемо зробити припущення, що ці предмети (можливо, культу) використовувалися під час весняно-ритуальних дійств як символи сонця (хрест символізує сонце, а різки – імітація променів). Їх могли нести діти під час церемоніально-обрядових процесій.

Доктор габілітований Пшемислав Макарович відносить «рогаті» прясла до інсигній влади (їх знаходять переважно на поселеннях, хоча трапляються, як сказано, і в похованнях, зокрема на Люблінській височині, Люблінському Поліссі). Підставою для такого висновку слугувала схожість прясел цього типу з кам'яними наверхами цитриноподібних булав. На цю подібність звертали увагу також С. Березанська [3, с. 292], Я. Домбровський [7, с. 228], Г. Тарас [12, с. 104]. Проте такі прясла, на думку П. Макаровича, могли використовуватись у давніх веретенах як предмети, необхідні для кращої обертовості мотання ниток [9, с. 325–326].

Отже, можемо в якійсь мірі погодитися з авторами, які допускали, що «рогаті» прясла імітували знаки влади, були сакральними або ритуальними виробами. Напевне, їх можна вважати і предметами мистецтва, враховуючи якість виготовлення (іноді ангобування), нанесення на них символічних знаків тощо. На сьогодні «рогатих» прясел відомо близько 40, найбільша їх кількість походить з території Західної Волині та Малого Полісся (рис. 1). Достеменно з'ясувати значення та призначення таких особливих виробів, як «рогаті» прясла, важко. Знахідки їх у закритих комплексах, можливо, привідкрили б пов'язану з ними таємницю.

Таблиця 1

Опис прясел з виступами («рогатих») з території Польщі та Волині

№	Місцезнаходження	розміри	кількість різків	домішки			обробка поверхні
				пісок	жорства	палений кремень	
1.	Млинівський р-н Рівненська обл.	4,7x1,9 см	4	+		+	вирівняна
2.	Хорів Острозький р-н Рівненська обл.	4,7x3,8 см	5	+	+ (кварц)		вирівняна
3.	Городище Березнівський р-н Рівненська обл.	5,3x4,9x2,7 см	6	+	+ (кварц)		ангобована
4.	Дорогоща Ізяславський р-н Хмельницька обл.	5,9x3,7 см	9	+	+		ангобована
5.	Застав'я (Підгородно) Любомльський р-н Волинська обл.	5,3x2,6 см	8	+		+	
6.	Майдан-Липно Маневицький р-н Волинська обл.	5,0x3,2 см	8	+		+	ангобована
7.	Бубнів Володимир- Волинський р-н Волинська обл.	4,4x4 см	5	+		+	
8.	Бубнів Володимир- Волинський Волинська обл.	4,6x2,5 см	5	+		+	

9.	Святе Здолбунівський р-н Рівненська обл.	4,8x1,8 см	5	+		+	
10.	Текліно		5	+?		+?	
11.	Підгородно Любомльський р-н Волинська обл.	5,2x? см	8	+		+	
12.	Поблизу Острога	6,8x? см	5?	+?		+?	
13.	Поблизу Острога	5,0x? см	6	+?		+?	
14.	Поблизу Острога	5,3x? см	5	+?		+?	
15.	Таценки	≈6,0x4,0 см	7	+?		+?	
16.	Черльонка (Польща)	≈5,4x3,8 см	6	+?		+?	
17.	Нова Українка	≈8,0 x? см	7	+?		+?	
18.	Віта-Литовська	6,7x? см	5	+?		+?	
19.	Західна Волинь	6,2x4,8 см	5	+?		+?	
20.	Мишів Волинська обл.	7,0x2,0? см	5	+		+	

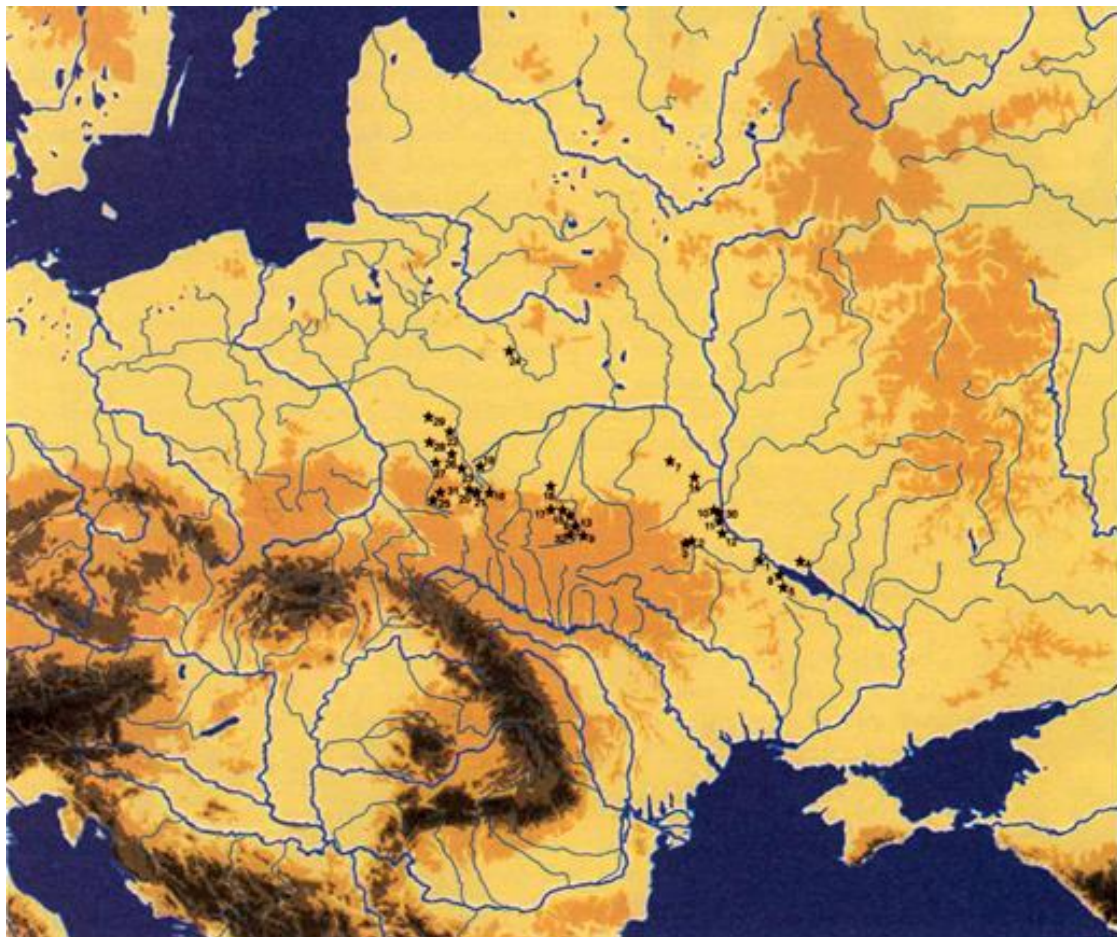

Рис 1. Поширення рогатих пряселець тшинецько-комарівського кола культур: 1 – Гута Михайлівська; 2 – Малополовецьке, п. 2а; 3 – Малополовецьке, п. 3, поховання 12; 4 – Чапаївка / Віта Литовська; 5 – Текліно, кург. 347; 6 – Могиляни (Острог); 7 – Нородичі, п. 1, поховання 6; 8 – Мошни; 9 – Солов'ї; 10 – Бортничі; 11 – Нова Українка; 12 – Таценки; 13 – Святе; 14 – Здвижівка; 15 – Завадня; 16 – Бубнів; 17 – Голишів; 18 – Майдан-Липно; 19 – Застав'я; 20 – Тептюков, п. 6; 21 – Тептюков, п.7; 22 – Ганна, п.1; 23 – Рогатка, п. 12; 24 – Черльонка; 25 – Гуцюв, п. 6, кург. 21; 26 – Дубечно, п. 1; 27 – Гарбатувка Колонія, п. 1; 28 –

Пашенкі; 29 – Жероцін, п. 3; 30 – Київ-Оболонь; 31 – Жданов; 32 – Дорогоща (wg H.Taras 2007; P. Makarowicz 2009)

Рис. 2. Рогаті прясельця з Дубечна (1) та з Гарбатувки Колонії (2) (fot. M. Piotrowski)

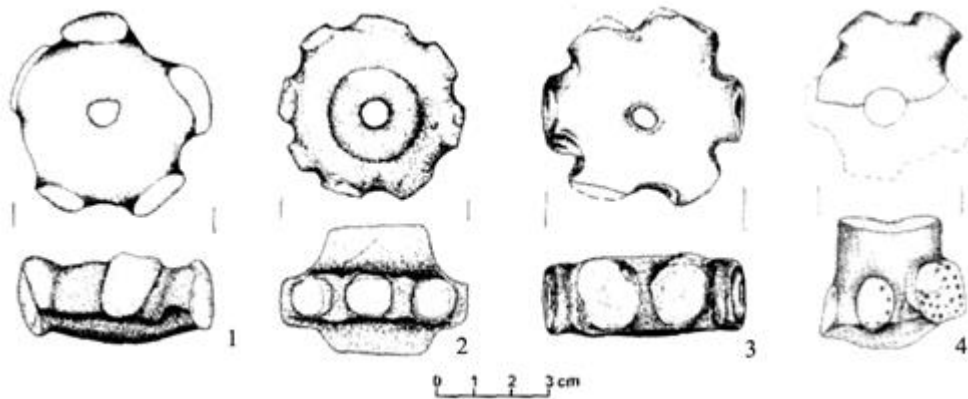

Рис. 3. Рогаті прясельця з Дубечна (1), Гарбатувки Колонії (2), Рогатки (3) і Ганни (4) (ris. H.Taras i R. Galej)

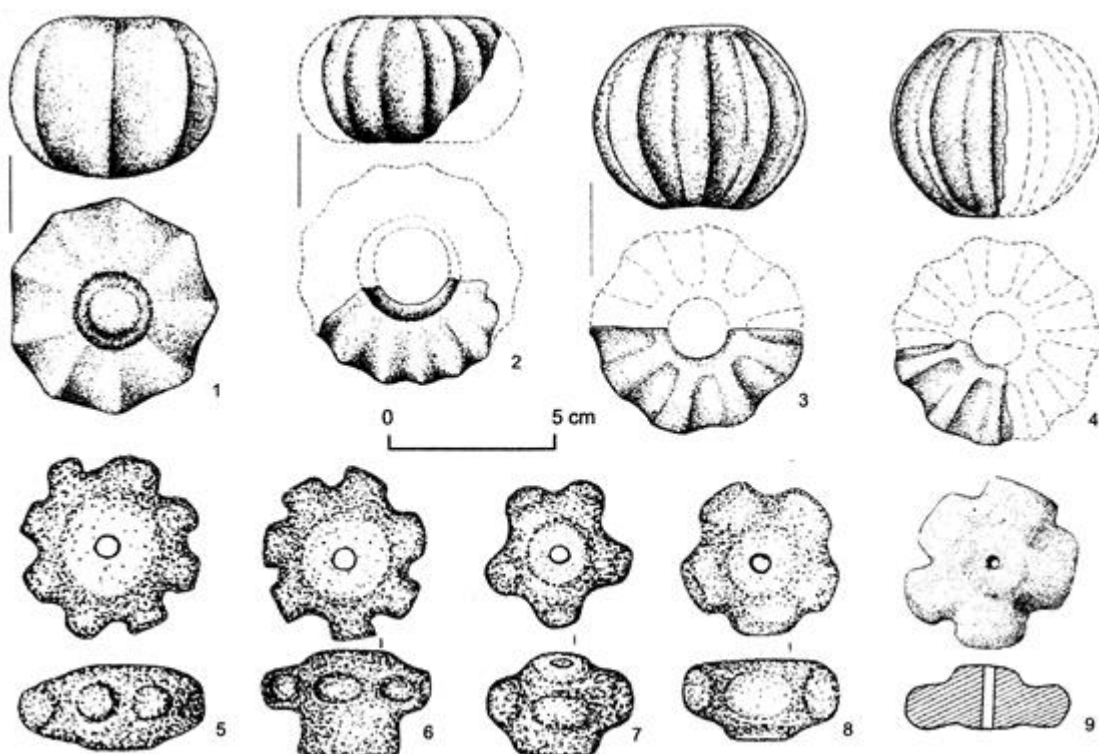

Рис. 4. Цитринові кам'яні булавки та «рогаті» прясельця, що мали «інсигніальні функції тшинецького кола культур» (wg P.Makarowicz): 1 – Рогашин, п. 2-4, басейн р. Бузири; 2 – Поводув, басейн Нери; 3-4 – Полісся, басейн Бузири; 5 – Застав'я, Волинське Полісся; 6 – Майдан-Липно, Волинське Полісся; 7-8 – Бубнів, Волинь (за В. Бучаком); 9 – Святе (wg A. Koško 2002; B. Muzolff 2002; P. Makarowicz 2005a; J. Górski, P. Makarowicz, A. Wawrusiewicz 2010; С. Березанська 1972; Г. Охріменко, О. Гусаревич 2007)

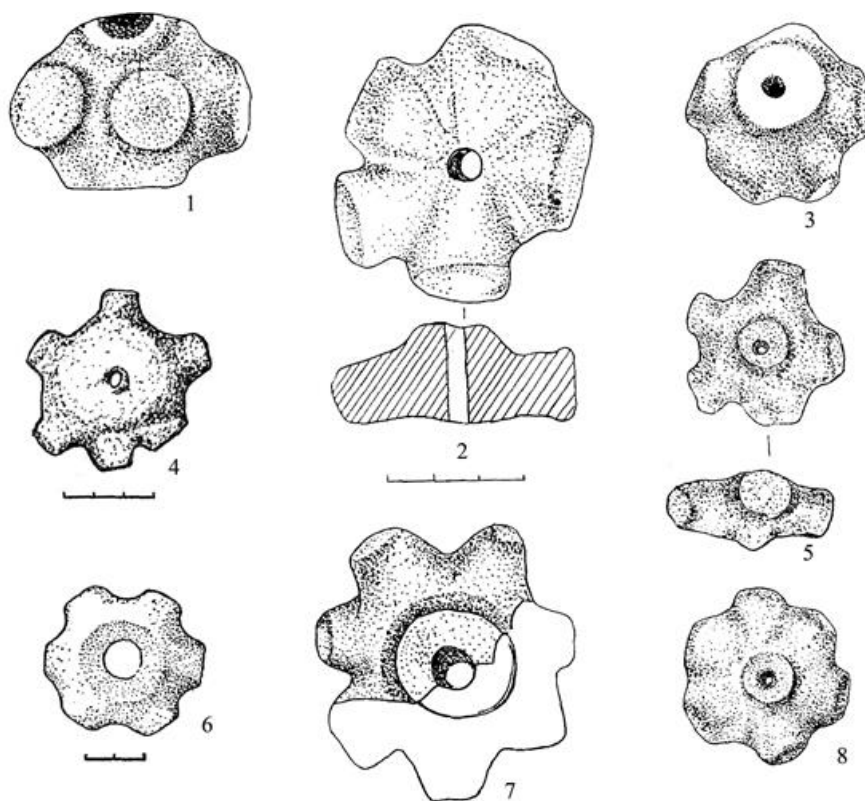

Рис. 5. «Рогаті» пряслиця: 1, 3, 8 – р. Горинь поблизу м. Острів; 2 – с. Святе; 4 – с. Дорогоща; 5 – с. Завадня; 6 – с. Текліно; 7 – с. Нова Українка (за С. Березанською, Й. Винокуром)

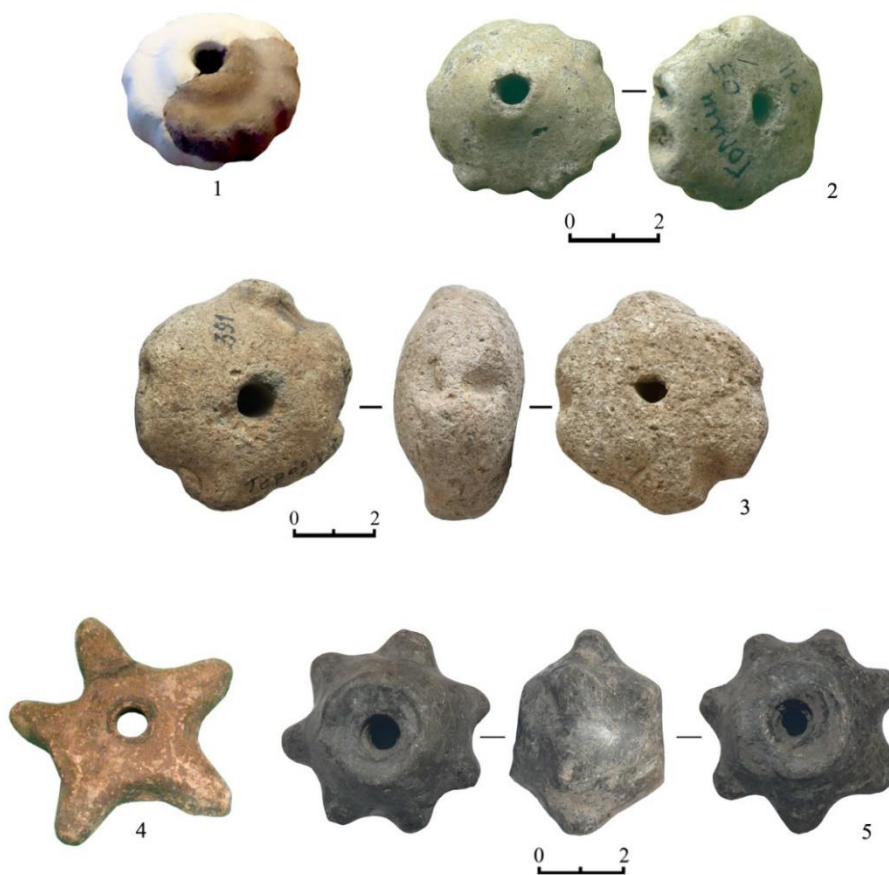

Рис. 6. «Рогаті пряслиця»: 1 – с. Буша, Тартак Дубнівського р-ну; 2 – с. Голишів Луцького р-ну; 3 – с. Городок Березнівського р-ну; 4 – с. Мишків; 5 – с. Заліщики Тернопільської обл. (Фото Г. Охріменка)

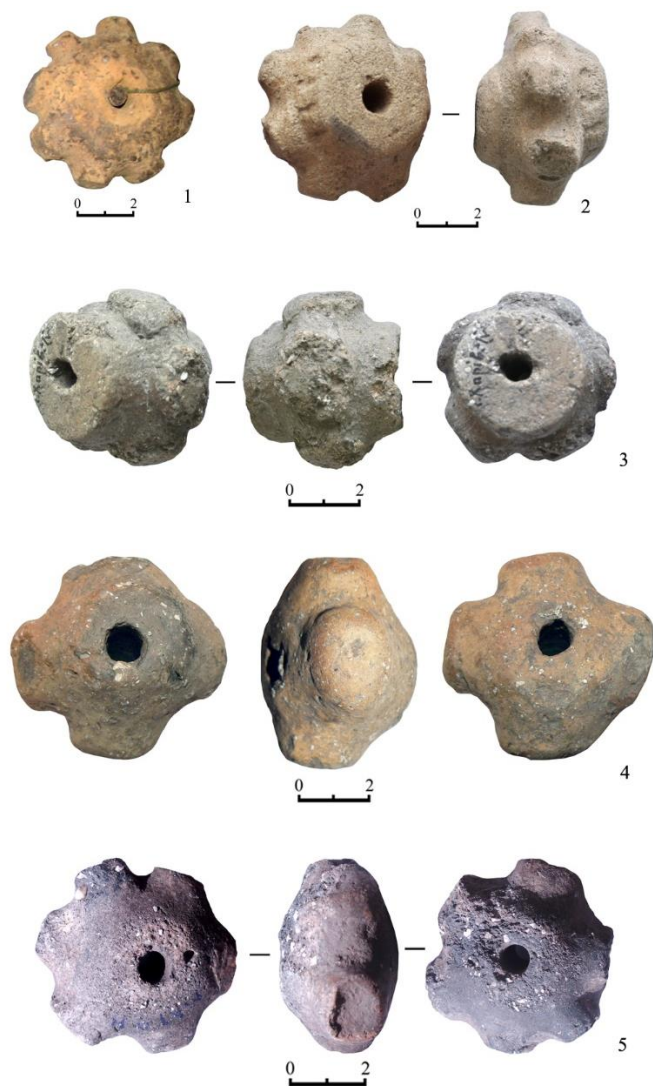

Рис. 7. «Рогаті» пряслиця: 1 – с. Підгородно; 2, 4 – Волинь; 3 – с. Хорів; 5 – с. М’ятин

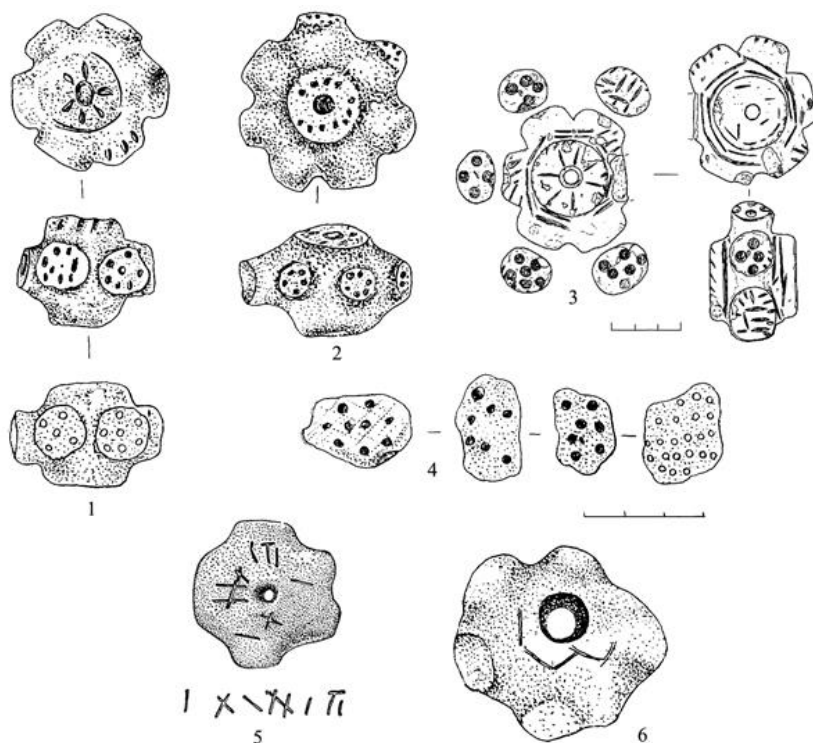

Рис. 8. «Рогаті» пряслиця з рисунками: 1, 3 – с. Черльонка (Польща); 2 – с. Таценки; 4 – с. Святе; 5 – с. Текліно, к. 347, пох.; 6 – с. Віта-Литовська (за С. Березанською)

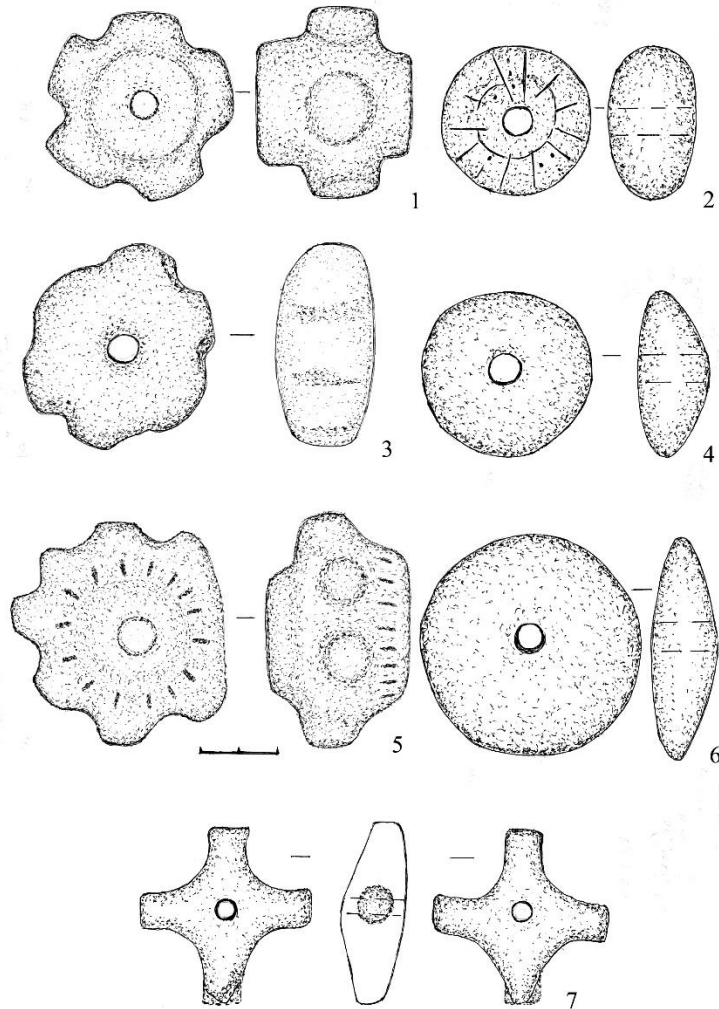

Рис. 9. «Рогаті» пряслиця з Середнього Погориння: 1 – Хорів IV, Острозький р-н; 2 – Хотин; 3 – Городище Березнівський р-н Рівненська обл.; 4 – Прикордонне; 5 – Дорогоща, Ізяславський р-н Хмельницька обл.; 6 – Слобідка, Березнівський р-н; 7 – Млинівський р-н Рівненська обл.

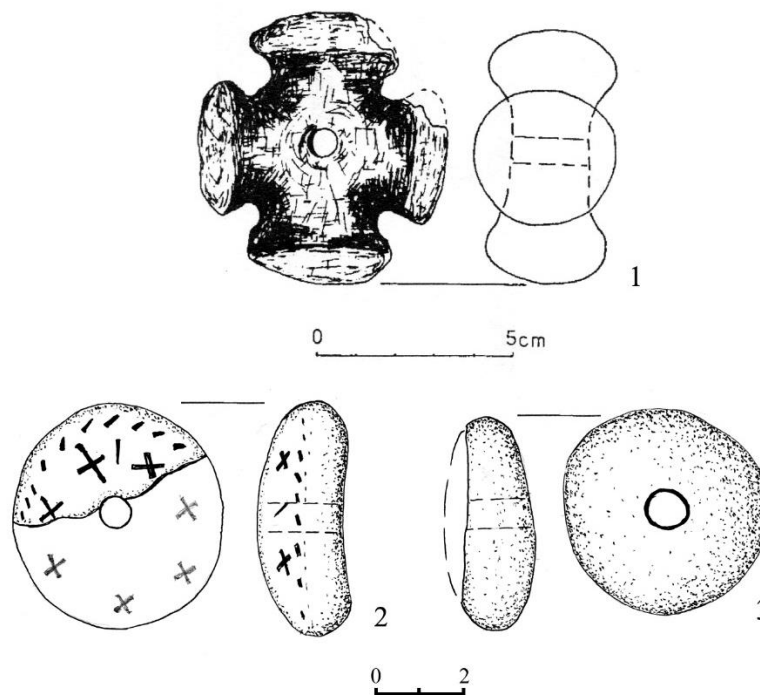

Рис. 10. Прясла ТКК: 1 – Тептюков, п. 7 (Польща); 2, 3 – Оташів (Чорнобильська зона) (за О. Шалагіною)

Джерела та література:

1. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы Киев: Наук. думка, 1982. 209 с.
2. Березанська С. С., Гершкович Я. П., Самолюк В. О. Розкопки курганів тшинецької культури на р. Горинь. *Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр.: збірн. наук. праць*. Київ: ІА НАНУ, 1998. С. 53–54.
3. Березанская С. С. Средний период бронзового века в северной Украине. Киев: Наук. думка, 1972. 265 с.
4. Винокур Й., Гуцал А., Мегей В. Дослідження курганів доби бронзи у с. Дорогощі на Волині. *Записки НТШ ім. Т. Шевченка*. Т. ССXXXV. Праці Археологічної комісії. Львів, 1998. С. 433–465.
5. Лисенко С. Середнє Подніпров'я за доби пізньої бронзи. *Записки НТШ ім. Т. Шевченка*. Львів, 2002. Т. ССXLIV. С. 155–178.
6. Охріменко Г., Гусаревич О. Нові пам'ятки тшинецько-комарівської культури на Волинському Поліссі. *Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Lubelskie Materiały Archeologiczne*. Lublin: Instytut Archeologii Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2006. Т. XIV. С. 231–243.
7. Dąbrowski J. Symbole prestiżu starszej epoki brązu w Polsce. *Na poszanu Софії Станіславівни Березанської: збірка наук. праць*. Київ: Шлях, 2005. С. 228–229.
8. Gardawski A. Zagadnienie kultury «ceramiki grzebykowej» w Polsce. *Wiadomości archeologiczne*. Т. XXV. Z. 4. Warszawa, 1958. С. 287–313.
9. Makarowicz P. Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Ewropy. Poznań: Wyd-wo Poznańskie, 2010. 445 s.
10. Niedźwiedz J. Badania na osadzie wielokulturowej w Teptiukowie, stan. 6, G. M. Hrubieszów. *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. 1996. Т. 1. С. 141–143.
11. Swieszniak I. Kultura komarowska. *Archeologia Polski*. Т. XII. № 1. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966. С. 39–107.
12. Taras H. Kultura trzciniecka w międzyzeczcu Wisły, Bugu i Sianu. Lublin: Wyd-wo Uniw. M. Curie-Skłodowskiej, 1995. 261 s.

УДК 623.446(091)

Охріменко Григорій, (м. Луцьк),
Локайчук Світлана (м. Луцьк),
Чайковський Богдан (м. Луцьк)

ДАВНЬОРУСЬКА ЕЛІТНА ЗБРОЯ: КИСТЕНІ ТА БУЛАВИ

До рідкісної елітної давньоруської зброї належать кистені та булави. Крім іншого, це часто чудові мистецькі вироби тодішніх зброярів.

Назва *кистень* (інколи вживають терміни *басалики*, *обушки*) походить від тюрк. *kistan* («палиця», «кийок») [19, с. 240]. За іншою версією, це слово питомо слов'янське, походить від слова *кисть* (бо на держаку часто прикріплювалася петля для надівання на кисть руки) [2]. Сама зброя з'явилася в Європі разом з аварами (Gabat, 1998); використовувалася хазарами [13, с. 7, 12–14].

Кистень – це різновид ударної зброї, що складалася з руків'я (дерев'яне, кістяне), шнура зі шкіри або металевого ланцюга та гирі. Ними користувалися як піші, так і кінні воїни. Довгий час дослідники губилися в здогадках про їхнє призначення та датування. Б. Зайковський знайшов ці вироби у Волзькій Болгарії (в домонгольських шарах міст та поховань) [6, с. 113–118, табл. I, II].

Матеріалом для кистенів слугувала бронза, рідше залізо. Такі бойові гирі відливалися в глиняних формах за восковими моделями та складалися з двох частин; порожнину в їх всередині заповнювали свинцем для обтяження. Цю техніку реконструював Б. Рибаків [16, с. 249–250]. Про їх зовнішнє художнє оформлення писала З. Володченко у статті «До питання про техніку черні на Русі» [5, с. 10–16].

За підрахунками А. Кірпічнікова на землях Русі було знайдено 127 бойових гир [8] (зараз відомо, ймовірно, більше 200). Кілька десятків їх показано на сайті «Віоліті».